

- гендерні аспекти: Навчальна програма / За наук. ред. Карамушки Л.М. – К.: Міленіум, 2004. – 24 с.
2. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти / За наук. ред. Максименка С.Д., Карамушки Л.М., Зайчикової Т.В. – К.: Міленіум, 2004. – 264 с.
 3. Трунов Д.Г. «Синдром сгорания»: позитивный подход к проблеме // Журнал практического психолога. – 1998. – № 5.
 4. Форманюк Т.В. Синдром «эмоционального сгорания» как показатель профессиональной дезадаптации учителя. // Вопросы психологии. – 1994. – № 6.

In the article at theoretical level the problem of the «professional burning down» is examined, it is marked that the syndrome of the emotional burning down is characterized emotional dryness of teacher, expansion of sphere of economy of emotions, personal removed which pours in on character of professional intercourse of teacher. Empiric probed factors which render most influence on development of the emotional burning down. Drawn conclusion about expedience of development of the program socially psychological preparation of teachers to the prophylaxis and overcoming this phenomenon.

Key words: emotional burning down, professional activity, professional burning down, personality qualities.

Отримано: 27.08.09

УДК 159.923.2:331

В.В. Клименко, Н.І. Радченко

ПРОФЕСІЯ – ОСНОВНИЙ ЗАСІБ МАТЕРІАЛЬНОГО І ДУХОВНОГО ІСНУВАННЯ ЛЮДИНИ

Досліджено процес праці як праксиологічну систему Я і не-Я. Я – мислення, почуття та уява і сома (тіло), психомоторика і енергопотенціал. Не-Я – предмети взаємодії людини з довкіллям. Генеза професіонала здійснюється перебігом від спеціаліста, професіонала-майстра до професіонала-творця, здатного застосовувати в роботі: устрої, способи дій, нові речовини, безпомилково користується гностичними, перетворюючими та дослідницькими діями; і нарешті професіонала з перекрученими настановами, схильного до руйнування предметів своєї праці.

Ключові слова: праця, праксиологічний аналіз, система Я і не-Я, предмети взаємодії, система винаходів, творчість, стани професіонала.

Исследовано процесс труда как праксиологическую систему Я и не – Я. Я – мышление, чувства и представление, сома (тело), психомоторика, и энергопотенциал. Не Я – предмет взаимодействия человека

с оточенням. Генеза професіонала походить переходом от: спеціаліста, професіонала-умельця, к професіоналу-творцю, спосібність применять в работе: устрої, способи дійствий, нові речовства, безошибочно пользуется гностичними, изменяющими и исследовательскими действиями; и наконец професіонала с искаженными настановлениями, способного к разрушению предметов своего труда.

Ключевые слова: труд, праксиологический анализ, система Я и не-Я, предметы взаимодействия, система изобретений, творчество, состояние професіонала.

Вивчення основ і глибин професії – завдання кожної людини. Рід занять, продуктивна трудова діяльність вимагає не лише певних знань, умінь та навичок, які виробляються у навчанні, а й досконалих психічних і психофізіологічних властивостей людини. Оволодіння ж будь-якою професією неподільне з професіоналізацією як своїм постійним заняттям. Більше того, професія – основний засіб матеріального і духовного буття, джерело насолоди і творчого натхнення. Водночас, психологічні особливості праці людини, як праксиологічної системи Я і не-Я, та генези професіонала вивчені недостатньо.

Об'єкт дослідження – праксиологічна система Я і не-Я.

Предмет – особливості будови і функцій Я-образу у генезі професіонала.

Мета – здійснити праксиологічний аналіз процесу праці людини, виявити її професійні задатки, розвиток яких підвищує продуктивність праці.

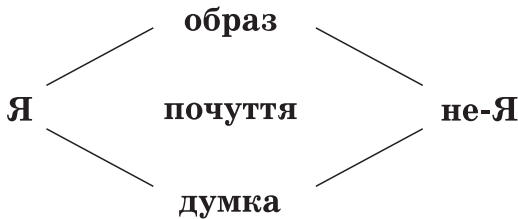
Гіпотези: процес праці – єдність Я і не-Я, які проникають одне в одного, утворюючи праксиологічну систему; праксиологічна система утворюється під час розв'язання задач: *психо-Я* – мислення, почуття та уява і сома (тіло) психомоторика і енергопотенціал забезпечують у *не-Я* – предметах: жива природа, техніка і нежива природа, людина, знакова система, художній образ, соціум – зміни відповідні меті; професіонал здатен, діючи на не-Я, застосовувати винаходи: устрої, способи дій, нові речовини тощо і здобувати позитивний ефект; генеза професіонала здійснюється перебігом етапів від: спеціаліста, професіонала-майстра, професіонала-творця, до професіонала з перекрученими настановами і згасання професіоналізму; професіонал-творець безпомилково користується гностичними, перетворюючими та дослідницькими діями.

Основні концепції професії. Дослідження з психології професій, зазвичай, здійснюється в межах обсягу понять: *професійна придатність* (М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, М.О. Калашніков), *професійні здібності* (В.Г. Кузнецов, С.Ф. Ступніцька), *професійна компетентність* (М.Н. Карпетова, Н.Є. Костилова, Ю.Г. Кузнецов), *професійна майстерність* (Н.Г. Бакланова, О.О. Деркач), *професійне становлення* (А.Р. Фонарев, Е.Ф. Зеєр), *професійне самовизначення* (Л.Є. Галаганов, Т.В. Кудрявцев), *професійне мислення* (М.М. Кашапов), *профе-*

сіоналізм (В.В. Буткевич, Є.О. Климов, А.К. Маркова) **професійне становлення особистості** (В.О. Швидкий) тощо.

Методологічну основу дослідження складають: концепція психологічного механізму творчості людини, праксеології, зокрема теорії раціональної діяльності, засобів ефективної праці та створення оптимальних моделей розумової та фізичної активності людини.

Будова праксеологічної системи. Оскільки принципи ефективної та якісної людської праці із точки зору методології є передумовою будь-якої концепції професіонала, основною засадою розгортання знання про психічні явища у цій системі, то спочатку визначимо особливості психічної взаємодії людини з предметом. Схематично ця система має такий вигляд:

«Я» у цій системі – активний творчий полюс людини, який раціоналізує психічні явища у взаємодії. «Не-Я» – предмет активності людини, яка має мету: а) пізнати й оволодіти ним та його властивостями або б) перетворити його на інший, досконаліший. Об'єднує у цілісність «Я – не-Я» суцільний інформаційно-енергетичний потік психічних явищ. Потік іноді нагадує струмок зі стрімкою течією, навіть бурчак; невпинне багатоголосе повідомлення, що рухається в одному напрямі; активність із безперервним, послідовним виконанням операцій подібно певному процесу промислового виробництва; він як весняний паводок здатен виходити з берегів. Залежно від мети людина здатна потік психічного явища розкладати на окремі частини і утворювати із взаємин з не-Я образи, думки та почуття – утворювати третій елемент системи.

Я – творче начало, душа людини. Під час взаємодії у системі Я – не-Я одна сторона через свої зміни у психіці, зберігаючи якісну визначеність, відтворює в образах, почуттях та думках сторони іншої – предмета дій – не-Я у формі **чуттєво-інтуїтивного відображення**. Образ утворюється, зрозуміло, не у мозкові, а в тому місці, де людина дотикається з предметом, отже, на межі відомого й невідомого; почуття теж не в середині нас, совість, наприклад, кожен раз народжується у взаємодії з людиною: коли душа болить? – коли ми усвідомлюємо причинену їй шкоду, а больову точку (переживаємо сором) не в грудях, а в місці неправедної дії; думка – на дотик з предметом – усі вони поза ними. Так само здійснюється відкриття прихованих у предметі таємниць й втілення у перетворюваний предмет вдатностей «Я».

Разом із тим, за певних умов, у самому «Я» утворюється «не-Я», те, що здавалося б не існувало в «Я», воно виявляється у формі власної самосвідомості – наслідку дослідження людяною себе самої. Рефлексія упорядковує психічні здобутки і зводить їх до єдиної цілісності – сенсів чуттєво-інтуїтивного відображення.

У нас самих існує Я-образ того, що являє собою власний наш організм, «схема тіла», а рефлексія, самоаналіз власного стану, того, що відбувається всередині нас, – відкриває можливість ставитися до актів власної свідомості критично, дослідницьки – виокремлювати своє внутрішнє від зовнішнього, аналізувати його, порівнювати із зовнішнім, приймати рішення діяти так або інакше.

Не-Я – предмет взаємодії. Протилежність «Я» і «не-Я» покладає і взаємно обмежує одне одного. «Я», діючи, споглядає власну діяльність й таким чином утворює єдність суб'єкта й об'єкта. І оскільки «Я» споглядає себе і має інтуїцію власної діяльності, то воно не має обмежень у відображенні, бо обумовлюється тільки собою і власною активністю. У самому «Я» коріниться тотожність «Я» і «не-Я», суб'єкта й об'єкта, що й уможливило вирішення протиріччя між ними: 1) «Я» спочатку мислить саме самого – теза; 2) «Я» за необхідності протистоїть деякому «не-Я» – антитеза; 3) «Я» і «не-Я» зливається у цілісність – синтез.

Виникає питання: яким чином із «Я» виникає те, що вже не є «Я» – щось йому протилежне. Відповідь на це питання дається не теоретично, а практично, дією, моральним розумом. З погляду розуму, задача людини – досягнення волі й самодіяльності. Вона відчуває свою волю, коли натрапляє на перешкоди, і тільки через подолання обмежень утворюється етична дія; відкриття своєї волі дістає доведення на ґрунті етики – практичної дії, вчинку.

Зміст «не-Я», як протилежність у складі «Я», людина так само переживає як і саму себе у формі самосвідомості. Чуттєво-інтуїтивне відображення – це смужка психічного, на якій людина здатна переживати помітне відчуття – його екстремум і на максимумі сили впливу – неадекватне відчуття, внаслідок чого психічна система втрачає керованість.

Взаємодія «Я» з «не-Я» утворює систему професій – засобів матеріального і духовного існування людини. Виділяють шість типів професій, які поділяються за сутностями і властивостями предмета праці, або не-Я.

1. **Я – жива природа** – система професій, пов'язаних з працею з рослинними і тваринними організмами, мікроорганізмами й умовами їхнього існування.
2. **Я – техніка і технології** – система професій, що мають справу з неживими предметами, технічними предметами праці, технологіями – мистецтвом використання законів природи для одержання позитивного ефекту у процесі праці.
3. **Я – людина** – система професій, предметом яких є інтереси людей, розпізнавання їх властивостей, обслугову-

вання, перетворення соціальних співтовариств, груп населення, люди різного віку.

4. **Я – знакова система** – система професій людей, які працюють з природними і штучними мовами, умовними знаками, символами, цифрами, формулами – штучні предметні світи, що їх оточують і передбачають винаходити засоби ефективного та якісного впливу на продуктивність праці символізації. Бо символ (синтез думок, почуттів, образів) – інформаційно-енергетичне утворення, конструює і породжує у людині нескінченну низку виявів предмета чи явища й регулює дії та її вчинки.

Текст, що зображає образ предмета стосується його структури, інформаційно-енергетичного потенціалу, здатності до розвитку, системи впливу на споживача та здатність до регуляції дій. Текст – це упорядкований хаос чуттєвого відображення. Він прагне до простоти, ясності і лаконічності (дозволимо собі поетичну вільність – прозорості) – вони його ідеал. Сама собою інформація – лише кількісна міра усунення невизначеності хаосу чуттєвого відображення – не є текстом. Вона перетворюється на текст, коли стає частиною відображення, причому необхідною, що укладається на своє єдине місце. Набуває при цьому визначеної форми і сенс.

5. **Я – художній образ** – система професій людей, які здатні художньо відображувати дійсність для подальшої гармонізації буття людини. Це процес створення образів, які допомагають пізнати душу іншої людини і таким чином вдосконалювати свою. Людині, щоб визначити свій життєвий шлях, треба пережити тисячі чужих життів, які втілені у форму художнього твору: а пройти цей шлях можна, лише засвоюючи здобутки цієї художньо-образної частини ноосфери.

Отже, «не-Я» – певна цілісність, система предметів, виділених із світу довкілля у процесі практичної та духовної праці.

6. **Я – соціосфера** – система професій, що регулюють фактори розвитку суспільства і його взаємодії з природою.

Винахід – знаряддя праці професіонала. Процес праці професіонала з ростом його майстерності і творчості набуває форми, зокрема: Я винахід не-Я.

Те, що винайдене, зовсім нове невідоме досі, удосконалює процес праці і характеризується позитивним ефектом. А.І. Ракітова в найбільш чітко визначив поняття новизни в науці, техніці чи то в технологіях, зокрема новизни винаходу, відкриття або художнього образу. Наукове пізнання і процес створення технологій мають початок у часі і датуються, створюючи *списковий критерій новизни*. Всі знання, висловлені мовою сучасної науки, мають координати часу; кожна одиниця знання може бути індексована; одиниці знання можна уявити у вигляді впорядкованого певного списку або серії списків. За критерієм новизни розглядається одиниця наукового знання, якщо вона на час її

створення відсутня в списку одиниць наукових знань. Винаходи вважаються новими, якщо вони невідомі фахівцям.

Винаходи відносять до галузей діяльності людини, яка використовує відкриті властивості і явища природи, втілені у нові прилади, засоби виробництва і речовини, що вдосконалюють техніку. Слід розрізняти предмети винаходу: *пристрої, способи, речовини*.

Пристрої – нове, з істотними відмінностями від існуючих аналогів, що дає при використанні позитивний ефект. Це – споруда, виріб, який є елементом або їх сукупністю у функціонально-конструктивній єдності складного предмета. Спосіб як предмет винаходу – це новий процес виконання взаємопов'язаних дій, істотно відмінний від відомих. Застосування нового способу – сукупність операцій, об'єднаних у задачу, що розв'язується з його застосуванням – у виробництві дає позитивний ефект, сприяє досягненню мети.

Винахід на застосування пов'язується з новим пристроєм, речовиною або способом. Призначення кожного предмета визначається його якостями: предмет незнайомий, то і незнайомі його якості, а пізнавши їх, ми пізнаємо предмет і можливості використання його властивостей у праці. Предмети винаходу створюють позитивний ефект лише у доцільному застосуванні. Воно характеризується використанням відомих об'єктів чи системи знань у нових відношеннях – або в новій функції, або в нових, нетрадиційних умовах.

Однак неправильно розглядати винахід на застосування як щось неподільне: він містить у собі ряд диференційованих категорій, зокрема 1) *функціональний винахід* – використання відомого предмета, системи знань за іншим призначенням, пов'язаним з виявленням у них нових функцій; 2) *винахід на перенос* – у розв'язанні нової задачі використовуються вже відомі якості даного предмета; відомий предмет, знання переносяться в іншу галузь виробництва; 3) *селективний винахід* – використання системи способів, заснованих на нових цінних властивостях.

Позитивний ефект (наслідок дослідження, розв'язання наукової й технологічної задачі) є позитивні зміни спочатку в психіці: а) психічних процесів; б) психічних властивостей особистості; в) психічних і психомоторних функцій; г) психічних станів; г) психологічної будові дослідної праці, якою створюються: *винаходи, пристрої, способи, речовини*.

Винахід – новий предмет, явище чи елемент техніки та технології (для себе, оточуючих і для людства) створений із природних речовин. Якщо відкриття є продуктом реалізації творчого начала в людині, є *проривом природної необхідності*, розумної доцільності її діяльності і виходом за межі відомого, то винахід – *результат її прагматичних дій*. Мета ж прагматичних дій – розв'язати задачу, яка поставлена життєвою ситуацією або в процесі праці. У сенсі винаходу як у фокусі злиті воедино нові думки, образи, скрашені позитивними почуттями: пізнавальними, моральними та естетичними.

Стани підготовленості професіонала.

1. Спеціаліст – людина, яка має первинне ознайомлення з професією через оволодіння спеціальністю, має знання, уміння і навички – дискурсивно-логічне уявлення у деякій галузі науки, техніки, мистецтва, які дають їй можливість займатися певним родом занять у певній галузі діяльності. Студент прочитав стандартну кількість книжок, за яким його навчали учбовим предметам, посібників, і здав всі заліки та іспити. Збагачений відтвореними письмово або в друкованому вигляді працями про його майбутній фах, одержав право на самостійну працю.

Дослідження В.І. Андреева – науковця з Казані, присвячене виявленню особливостей завдань у підручниках для учнів шкіл, ПТУ та студентів вузів, довело, що питома вага творчих задач складає 2% (всього два відсотка!). Отже, упродовж 10-15 років учні і студенти у 99,8% випадках виконують механічну роботу силами пам'яті: запам'ятовують всім відомі знання, уміння та виробляють навички. У роботі ж педагогів-новаторів цей показник – кількість розв'язаних творчих задач – складає біля 40%! Це задачі на розвиток точності мислення і відображення у свідомості того, що має студент створити.

Спеціаліст у початковому стані «пов'язаний» текстами, письмовими або друкованими уявленнями про спеціальність – дискурсивно-логічним способом. Текст (синтез думок, почуттів, образів) – інформаційно-енергетичне утворення, що конструє і породжує у людині нескінченний ряд виявів предмета чи явища й регулює дії та її вчинки. Множина визначень кожного руху думки, дії почуттів й інших психологічних фактів у діях представляє предмет як багатовимірну конструкцію, у різних ракурсах бачення, у конкретності її існування.

Система суперечностей, з якими стикається сучасна освіта в тому, що навчання дітей і юнаків здійснюється переважно на матеріалі дискурсивно-логічного способу оволодіння предметним світом та обмеженим до мінімуму чуттєво-інтуїтивним – в образах, думках й почуттях.

Зокрема, перетворення наукового поняття на чуттєво-інтуїтивне утворення, наприклад, економічного, висловленого дискурсивно-логічним відображення якоїсь фінансово-економічної сторони буття людини на регулятор дій і вчинків, забезпечується послідовними розумовими діями, які здійснюють їх переклад іншою – чуттєво-інтуїтивною мовою. Переклад здійснюється так:

- 1) *зміст поняття* перетворюється на логічну схему дії над предметом;
- 2) *логічна схема* на значеннєву структуру рухів думки, почуттів та уяви;
- 3) *значеннєву структуру* рухів на образ предмета;
- 4) *образ предмета* на матеріальну конструкцію майбутніх пізнавальних, моральних або естетичних дій;
- 5) *реалізація образу дії* як наміру зробити так, а не інакше, збагачує їх надбаннями енергії почуттів та уяви, які

були втрачені під час згортання чуттєво-інтуїтивного сенсу на зміст поняття.

У цьому перетворенні будь-якого наукового поняття на почуттєво-інтуїтивне утворення виявляється діяльна сторона розуму людини в навчанні. Бо у сенсі наукового поняття потенційно містяться: а) образ предмета, б) дії над ним містять у собі в) сукупність ідей, думок, понять, образів, але зафіксованих дискурсивно-логічним способом. Процесом поняття планомірно усувається розбіжність між відображенням дії і самою дією, що й означає удосконалювання втілення потенційного змісту у практичну дію. Вони разом – живі знаряддя праці, що служать засобами будь-яких дій тих, хто ними користуватиметься. Відображення продуктів активності людини обов'язково несе у собі теоретичні моменти, що розкриваються в дії.

Відображення відображеного здатне до саморозвитку, тому і текст саморухом прагне до простоти, відшукує єдиновірне вираження, а отже і лаконізм, що лише можливо при використанні мінімуму мовних засобів; як у старому правилі: щоб словам було тісно, а думкам просторо. Дійсний текст має у собі величезний потенціал енергії, смислове поле якого практично не має меж. Він – прорив у майбутнє, його модель (за сутністю логічна) здатна породжувати дії у мислимих її виявах.

Підготування до професії передбачає розвиток здатності до перетворення економічних знань – знакові системи на чуттєво-інтуїтивні конструкції, що здатні виконувати роль регуляторів праці та практичних дій людини, а формування Я-образ професіонала здійснюється перебігами екзистенційної самосвідомості до самоконтролю процесу праці та самооцінювання.

Формування в «Я» здатності до перетворення знань – знакових систем на чуттєво-інтуїтивні конструкції у вигляді образів, думок і почуттів продуктивніше із застосуванням описування практичних дій, явищ природи та перебігу рефлексій під час праці. Дискурсивно-логічні та знакові системи, перетворюючись на чуттєво-інтуїтивні компоненти психіки, існують в єдності як регулятори праці «Я».

2. Професіонал-майстер – людина, яка у процесі праці здатна користуватися винаходами, створеними іншими спеціалістами праці. Складається з трьох етапів: а) адаптації до професії, б) самоактуалізації в ній і в) володіння предметом професії у формі майстерності. Майстерність – це здатність застосовувати сукупність винаходів, необхідних для виконання продуктивних дій; уміння використовувати прийоми і засоби управління своїми вчинками і діями в процесі діяльності; один із найбільш важливих елементів продуктивних сил, наприклад, хисту спортсмена.

3. Професіонал-творець – людина, здатна не лише використовувати винаходи, а й самостійно їх створювати. Шлях до вершин професіоналізму включає: а) володіння професією у формі творчості; б) оволодіння суміжними професіями і здійснювати перенесення різного роду винаходів у свою галузь промислового чи духовного виробництва; в) творче проектування себе як особистості.

Наші дослідження показують, що система пізнавальної взаємодії людини з довкіллям досить правдоподібно зображується формулою:

Я ↔ система винаходів ↔ не-Я.

Система винаходів – ланцюжок у праксиологічній системі поєднує у цілісність дві сутності: людську і природну. У змісті образу предмета дії міститься дещо від «Я» і деяка частина від «не-Я», або предмета, який штучно вироблений і став психічним фактом.

Процес творчості розгортається в системі «Я» (психе, свідомість) і «не-Я» (таємниця, невідоме у предметі). Вихідною передумовою діяльності є «Я», а предмет діяльності – «не-Я». Ланка, що їх поєднує у ціле, – **образ бажаного майбутнього і винаходи**. Застосування в дослідженні цієї системи переборює ілюзію мислення і роз'ясняє, як саме «Я» вкладається у «не-Я», тобто те, що, здавалося б, не буває в «Я».

Об'єднує у цілісність системи «Я» (психе, свідомість) – «не-Я» (таємниця, невідоме у предметі), зливає їх у суцільний інформаційно-енергетичний потік психічних явищ – дія людини. Цей потік – невпинне багатоголосе повідомлення, що рухається в одному напрямку; активність із безперервним, послідовним виконанням операцій як у виробничому процесі; здатен, як паводок, виходити з берегів. Залежно від мети людина здатна розкласти потік психічного на частини та утворювати образи, думки і почуття про «не-Я».

Взаємодії у системі «Я» і «не-Я» (таємниця, невідоме у предметі): одна сторона через свої зміни у психіці, зберігаючи якісну їх визначеність, відтворює предмет у формі **чуттєво-інтуїтивного відображення**, в образах, почуттях та думках певні сторони іншої – предмета дій – «не-Я». Чуттєво-інтуїтивне відображення – це смужка психічного, на якій людина здатна переживати помітне відчуття – його екстремум, а на максимумі впливу – неадекватне відчуття, внаслідок чого психічна система втрачає керуваність.

Образ утворюється, зрозуміло ж, не у мозкові, а в тому місці, де людина дотикається з предметом – з «не-Я», отже, на межі відомого й невідомого; почуття теж не всередині нас, совість, наприклад, кожен раз народжується у взаємодії з людиною: коли душа болить? – коли ми усвідомлюємо завдану їй шкоду, а більшову точку (переживаємо сором) не в грудях, а в місці неправедної дії; думка – на точці дотику з предметом – усі вони поза ними. Так само здійснюється відкриття таємниць прихованих у предметі, й втілення у сутність предмета вдатностей «Я».

Розгляд праксиологічної системи «Я і не-Я» здатен відповідати на питання і про виникнення і морального почуття (почуття і волі), уявлення про творчу діяльність. Людина відображає своєю діяльністю весь світ, і це в дійсності робить не «Я», а Я за допомогою психічного відображення, за допомогою якого шукає відповіді на питання: «Що? Як? і Заради чого?»

Чим створюються винаходи і позитивний ефект праці? За допомогою **механізму творчості** – єдність поетичної душі і тіла

людини, утворенням природи, до якої входять елементи – *мислення, почуття та уява*, і тіла – *психомоторика та енергопотенціал*. Ці наукові поняття його описують поняттями та судженнями, які стверджують наявність чи відсутність властивостей.

Мислення – відображення невідомого. Чим же воно включається в роботу? Дискомфортом: внутрішнім і зовнішнім – задачами, що усвідомлені людиною; проблемою, яка вже в'їлася у душу і вимагає від вас вирішення. Як це зрозуміти? Ви відчули дискомфорт (усім подобається, всім зручно, а вам – тісно, щось болить, муляє, вам бридко), ви намагаєтесь зрозуміти, чому вас це не влаштовує – тобто у дискомфорті визначаєте завдання. Щоб звільнитися від дискомфорту, треба проблему вирішити. *Дії мислення*, очевидно, – основа розвитку механізму творчості, бо вони охоплюють, стикають між собою всі види мислення і перетворюють невідоме на відоме, щоб його надовго запам'ятати.

Складність розвитку мислення в тому, що до 13 років життя у дітей від природи пам'ять випереджає мислення. Вона, як губка, всмоктує все, не розбираючись у цінностях. Якщо до цього мислення не було активоване (тому що не мало навантаження), то учень придбає, можливо на все життя, звичку виконувати пізнавальну роботу силами пам'яті: визуальну, йому простіше й надійніше для позитивної оцінки завчити, ніж осмислити.

Отже, дія критичного мислення – це: 1) процес перетворення невідомого на відоме (вирішення задачі із невідомим); 2) формулювання висновку відповідно до мети; 3) порівняння й оцінювання продукту дій з образом бажаного його стану; 4) одягання думки (образної, почуттєвої, інтуїтивної тощо) у форму слова, яке, розвиваючись, перетворюється на поняття, поняття стає духовним інструментом діяльності людини і відкриває замасковане у відомому невідоме; вершина відображення мовними засобами – символ – модель, здатна породжувати всі можливі варіанти предмета, процесу, явища тощо.

Продуктом дії мислення стають образні, дійові, символічні думки. Ознака вирішення задачі: дискомфорт асимільований на комфорт, вдовolenня. Якщо ви втрачаєте енергію, ваша вимогливість до комфорту зменшиться і вчорашній дискомфорт сьогодні сприймається позитивним та навіть сприятливим явищем. Прислухайтеся до себе! Думка – продукт усвідомлення, фіксації матеріалізованої знаками властивості чи ознаки предмета або явища. Раніше вона була у формі почуттів і тому невимовна. Достатньо почуттєво пережитий властивості дати ім'я – це думка, матеріалізований субстрат, який працюватиме, організуватиме й регулюватиме наші дії. Зовні думка виражається словом, знаком, дією, мімікою й пантомімікою.

Почуття – це ставлення до навколишнього і його оцінювання, яке матеріалізується в образах істини, добра й краси або існує у формі установок – готовності діяти так, а не інакше. Тому почуття виникає на місці контакту людини з предметом, процесом, явищем. Воно плинне і майже нескінченне за кількістю

інформації, яку ми переживаємо. Як і думки, почуттєві образи самі собою не існують, вони виникають у момент взаємодії з іншою людиною, із соціумом, зокрема, совість завжди виникає як больова точка, як знак прокрустового ложа. Совість є невіддільною від думки, оскільки почуття – це голос істини, добра й краси; якщо у людини немає морального почуття – совість мовчить.

Діям почуттів (точніше, системі почуттів) умовно належить друге місце. Почуттів надзвичайно багато: скільки предметів і явищ нас оточує, стільки контактів із ними може бути. Почуття виконують функції: 1) порівнянь предметів чи властивостей; 2) оцінювання нашого ставлення до чогось; 3) прийняття рішення діяти так, а не інакше. Почуття симультанне, цілісно відображають величезні обсяги інформації та енергії. На відміну від почуттів, мислення діє суцесивно, – послідовно аналізує предмети, процеси, властивості тощо. Тому мислення має здебільшого інформаційну природу (а почуття – енергетично-інформаційну).

Існує прямий і зворотний зв'язок думки й почуття, але почуття можуть залежати від думки. Думка – це призма, яка робить почуття видимими; це камертон, завдяки якому почуття набувають розмір та ім'я, це простір, в якому живуть почуття. Образ предмета чи явища – багатовимірна цілісність. Образ – перший продукт пізнання себе або свого оточення.

Уява – відображення неіснуючого, піднімає людину над стереотипами й шаблонами мислення або руйнує їх і цим розчищає шлях почуттям і мисленню. Уява ламає всі перепони на шляху до мети. Продуктом дій уяви є синтез багатьох відображень: образів, думок, почуттів в одну цілісність, її зміст варіює від фантастичної мрійливості до творчих образів безпосередніх регуляторів діяльності. А саме: а) життєвому шляху на багато років вперед; б) вчинків-дій, для створення матеріальних чи духовних цінностей; в) сукупність і послідовність психічних станів і процесів для вирішення завдань.

У дітей уява інколи досягає меж, за якими губиться реальність і починається фантазія. Ці факти часто оцінюються дорослими негативно, як шкідлива звичка. Дітей-мрійників дорослі називають брехунами, принижуючи дитячу гідність.

Пам'ять у творчої людини – це проєкція прожитого життя у майбутнє у формі образів, думок і почуттів, якими вона володіє (нагадаємо діапазон гармонії від примітивного шаблону й стереотипу до «золотого перерізу», який може проєктувати творчий процес). Отож, лише у творця пам'ять виконує природну функцію, тільки у нього вона – інструмент творчих дій, тобто інструмент, який загострюється під час роботи і вдосконалюється у творчості.

Психомоторика – одухотворена машина, якою рухає наша життєва сила (енергопотенціал). Ця машина не обмежена простором нашого тіла і наша душа виходить у нескінченність простору й часу поза нами. Вона один із механізмів творчості й умова його розвитку. Думка і живий рух, дія й думка в нашому тілі неподільні. Якщо психомоторика не розвинута, то про-

дуктивність всіх механізмів творчості низька. Страждає процес втілення, а людина стає «аварійною».

Отже, для психомоторики важливі не форми й межі (психомоторні чи духовні), а *здатність до дії* (моральної, пізнавальної та естетичної). Звідси суть психомоторики – це інструмент матеріалізації неподільних і злитих у цілісність образів, почуттів, думок і живих рухів людини.

Психомоторна дія – це і вимірювальний прилад. Роздумуючи – діємо, діючи – мислимо. А координація й гармонійність наших рухів – дзеркало наших мисленневих процесів. Тіло мислить, відчуває й діє – кожен орган забезпечений природною ЕОМ, що *приймає, переробляє та інтегрує* енергію, інформацію, продукуючи живий рух або думку. Живий рух і думка вимірюють властивості навколишнього світу, виявляють нашу здібність сприймати й перетворювати наше існування. Це і є механізм нашої творчості. Психомоторна дія користується всіма живими ЕОМ, і ми стаємо: 1) для самого себе – піддослідними, які пізнають самі себе; 2) експериментаторами, які перетворюють себе за законами гармонії; 3) живими вимірювальними приладами; 4) інтерпретаторами одержаних фактів; 5) проєктантами предметів і самих себе; і все це відбувається, об'єднується й створюється в особистості.

Енергопотенціал – життєва сила, міра здатності діяти. Дорослі не можуть перемогти в енергетичній потужності новонародженого: дитина, повиснувши на одній руці, може триматися до трьох хвилин, а майстри спорту – лише до двох хвилин. Але традиційно дитину обмежують у руховій активності, виключена із обміну енергія, захисна оболонка дитини, тане кількісно, тому вона стає відкритою усім хворобам, гіподинамії, зупиняється в рості.

Якщо мало енергії, людина постійно нездужає, її турбує тільки безбарвне існування. Багато енергії – людина справді живе у цікавому різнобарвному світі, готова відважно прямувати назустріч невідомому. Нашу енергію неможливо побачити чи помацати. Про неї ми можемо говорити як про речовину, а про енергопотенціал – як про кількість речовини, а про себе – як про здатність і готовність до дії. Енергопотенціал матеріальний, може бути виміряний і спрямований. Енергія – рухома й діяльна частина механізму творчості – виражається щомиті, і тому непостійна; вона відновлюється до попереднього стану чи накопичуватися з надлишком, і найголовніше – вона вектор, має величину і напрямок її витрат.

Мізерний потенціал енергії дає людині пам'ять, яка стає інструментом самоствердження. Самоствердження не ділом, а тим, що «Я є!». Брак енергії спрямовує вас у глибину себе, у своє минуле. Енергія наша плинна: прибуває (ми її заробляємо) чи зникає (ми її витрачаємо); третього («замороженого») стану не буває. Енергія кумулятивна: локалізується у працюючому механізмі творчості, там, де переборюється опір, накопичується, зосереджується у згустках (він росте, як мозоль: збільшується там, де взуття тисне найбільше).

Отже, наша енергія вимірюється в діапазоні: початок (нуль) мертве тіло, не здатне до дії; й верхній рівень – максимум енергії тіла й душі, який є умовою творчого процесу – утворення натхнення.

Щоб механізм творчості почав працювати, ми маємо гармонійно розвивати всі його складові. Причому в оптимальному стані мають перебувати душа (мислення, почуття й уява), і тіло (енергопотенціал і психомоторика). Щоб не вводити себе в оману, попередимо відразу: ніяких компенсацій у цьому не може бути: 1) мислення, почуття та уява знаходять у дискомфорті нові завдання; 2) психомоторика і мислення їх вирішує; 3) енергопотенціал дає життя діям (пізнавальним, моральним, естетичним).

Механізм творчості не має віку: на 6-му році життя він переходить із потенційного стану в активний і поступово набирає потужності упродовж всього життя. Не буває такого, щоб якийсь механізм у живому організмі роками простоював без роботи і з ним нічого не трапилось. Якщо, наприклад, м'яз не діє хоча б два тижні, він втрачає три чверті сили; якщо він не діє два місяці – атрофується. Якщо суглоб зафіксувати нерухомо на тривалий час (через хворобу, важку травму тощо) – він закастенеє і перестане виконувати функцію суглоба.

Творчість – процес народження нового, дещо такого, що об'єктивно здійснюється у природі чи людині: у природі – зародження, зростання, визрівання; у людині – виникнення нових думок, почуттів чи образів, які потім стають безпосередніми регуляторами творчих дій.

Отже, зародження, зростання і визрівання психічних регуляторів, на відміну від конструювання, яке поєднує старе і відоме, творчість – новий принцип дій людини. Новий процес, у результаті якого виникає оригінальний продукт, об'єктивно цінний і самодостатній: людина робить відкриття, винаходи і створює художні образи. Суть у них одна. Різняться між собою лише засобами проникнення творчості у сутність природи.

Професіонал-ретроград – людина, яка використовує у своїй праці застарілі винаходи, повертаючись до старого консерватором. Або у неї переважає хвороблива уява, **якщо вона не приборкана моральними почуттями**, ігнорує доводи розуму, застосовує професійно перекручені нормами на тлі деформації особистості й призводить до трагічних наслідків.

Завершення професійної діяльності – часткова або повна редукція фахових удатностей, втрата пристосовних механізмів протягом індивідуального розвитку або протилежний розвиткові психічних явищ рух – згасання професіоналізму.

Отже, процес праці розглянуто як праксиологічну систему єдності «Я» і «не-Я», вони проникають одне в одного: *психе-Я* – мислення, почуття та уява і сома (тіло) психомоторика і енергопотенціал забезпечують під час розв'язання задач позитивний ефект. *Не-Я* – складають предмет взаємодії людини з: живою природою, технікою, технологіями і неживою природою,

людьми, знаковими системами, художніми образами та соціумом й викликають зміни відповідні меті. Генеза професіонала здійснюється етапами від спеціаліста, професіонала-майстра, професіонала-творця. Він здатен, діючи на «не-Я», застосовувати винаходи: устрої, способи дій, нові речовини безпомилково користуються гностичними, перетворюючими та дослідницькими діями; до професіонала з перекрученими настановами і схильного до руйнування предметів своєї праці.

Список використаних джерел

1. Зеер Э.Ф. Психология профессий. – М.: Академический проспект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
2. Клименко В. В. Как воспитывать вундеркинда. – Х.: «Фоліо», 1996. – 463 с.
3. Клименко В. В. Механізми психомоторики людини. – Київ, 1997. – 192 с.
4. Клименко В.В. Механізм творчості: чим його розвивати? – К.: Шкільний світ, 2001. – 100 с.
5. Клименко В.В. Психологія творчості. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 480 с.
6. Клименко В.В. Психологія спорту. – К.: Академія, 2007 – 426 с.
7. Климов Е.А. Психология профессионализма. Психологи отечества. – М., Воронеж: МОДЭКЮ, 1996. – 360 с.
8. Корольчук М.С., В.М. Крайнюк Теорія і практика професійного відбору. – К.: Ніка-Центр», 2006 – 536 с.

The authors investigate the process of labor as a praxeological Self-non-Self system with the Self including thinking, feelings, imagination, soma (bony), psychomotorics and energy, potentials and the Non-Self comprising a human's environmental interactions. A professional's genesis start from a specialist and goes through a master-professional (capable of using in his/her work tools, act forms, new materials, gnostic, transforming and investigating acts) and finally to a professional with twisted attitudes and inclined to destroying his/her labor objects.

Key words: labor, praxeological analysis, Self-non-Self system, obojects of interaction, system interaction, creativity, professional's states.

Отримано: 17.09.2009